

Mövzu: 3. XVIII-XIX əsr Fransa və İtaliya ədəbiyyatı.

Maarifçilik ərəfəsi fransız ədəbiyyatı

XVII əsrin ilk üç rübündə mütərəqqi rol oynayan fransız mütləqiyyəti əsrin sonlarında tənəzzül dövrü keçirir, ölkənin həyatından təcrid olunaraq açıq tüfeyli bir səciyyə alır. Uğursuz xarici siyasət, saraydakı hədsiz dəbdəbə və təmtəraq ölkəni var-yoxdan çıxarır, dövləti müflis halına salır. Bu vəziyyətdən kəndlilər daha çox əziyyət çəkirlər. Fenelon kənd və şəhərlərin acınacaqlı mənzərəsini xatırladaraq yazır: "Torpağın becərilməsi, demək olar ki, atılmışdır. Şəhər və kəndlərdə əhali qalmamışdır, peşələr miskin bir ömür sürür və fəhlələri yedirə bilmir. Fransa böyük, atılmış, ərzaqdan məhrum olmuş bir xəstəxanadır." XIV Lüdovikin qəddar daxili siyasəti kor-təbii kəndli hərəkətlərinə səbəb olurdu. Xalqın narazılığı dövrün ziyalılarna da təsir edirdi. Fransız ziyalılarının gizli imzalarla xarici ölkələrdə çap olunan əsərlərində ümumxalq narazılığı əks olunurdu. Bununla yanaşı XIV Lüdovikin dini və dünyəvi siyasətində də mürtəcə bir dönüş əmələ gəlir: 1685-ci ildə Nant edikti ləğv olunur, protestantların təqibi yenidən başlanır, kilsə xadimlərinə böyük hüquqlar verilir, ölkədə dini terror hökm sürür, Por-Royal darmadağın edilir, madam de Mentenona qarşı açıq hücumlarına görə İtaliya Komediya teatrı bağlanır və onun aktyorları Fransadan sürgün edilir. Məhz bu dövrdən ədəbiyyat daha artıq müxalifətçi bir mövqe tutur, saraya xidmət göstərməkdən uzaqlaşır, döyüşkən bir xarakter alaraq XVIII əsr maarifçiliyinin sələfinə çevrilir. XVII əsrin ədəbiyyatında müşahidə olunan bu yeni keyfiyyətlər maarifçiliyin ilkin təzahürləri və əlamətləri kimi diqqəti cəlb edir. Yaranmış siyasi şərait bir sıra köhnə janrların ölüb getməsi, yeni janrların meydana çıxmasına səbəb olur. Yeni şəraitə, tələbata uyğun şəkildə bəzi janrlar daha da inkişaf etdirilir. Xüsusilə bir sıra yüngül janrlar əvvəlki mövqelərini itirir, hətta bəzi radikal görüşlü yazıçılar teatrda imtina edirlər. Açıq tənqidin qorxulu olduğunu görən ədəbi qüvvələr satiradan qaçır. Əsrin sonlarında özünü göstərən yenilikçi və müxalifətçi meyillər xüsusi yarımleqal janr və formaların meydana çıxması ilə nəticələndi. Xüsusilə xalq həyatı və xalq yaradıcılığı ilə tanışlıq əsasında yaranan nağıl janrı geniş mövqe qazanır. Memuar ədəbiyyatı bu dövrdə daha artıq çiçəklənmə dövrü keçirir.

Qədimlərə qarşı mübarizədə Pyer, Klod və Şarl Perro qardaşları xüsusilə fərqlənirdilər. Pyer Perro Tassoninin "Oğurlanmış vedrə" əsərinə yazdığı önsözdə müəyyən eyhamlarla Bualonun klassisist prinsiplərinə gülürdüsə, Klod Bualonu paxıl bir adam kimi tənqid edirdisə, Şarl Perro "Böyük Lüdovikin əsri" poemasında yeni dövrün ədəbiyyatının antik ədəbiyyatdan qat-qat üstün olduğunu göstərmişdir. Şarl Perronun fikrincə, bəşəriyyətin irəliyə doğru inkişafında ən yüksək mədəniyyət o mədəniyyət sayılmalıdır ki, özündən əvvəlki dövrün təcrübəsini mənimsəyir, ümumiləşdirir, özünün yeni kəşfləri və tapıntıları ilə onu

zənginləşdirir, tamamlayır. Şarl Perro, hər şeydən əvvəl, antik ədəbiyyatı təqlid və iqtibas qaynağı kimi rədd edirdi. Yunan və Roma ədəbiyyatı gənc yazıçıların yaradıcılığını qidalandıran mənbə olmaqdan uzaqlaşdı. Şarl Perro özü xalq yaradıcılığına müraciət edərək şeirlə və nəsrə rəngarəng nağıllar yazdı. 1696-cı ildə "Nəzakətli Merkuri" jurnalında onun "Yatmış gözəl" nağılı dərc olundu. Bir il sonra isə onun "Anam ana qazın nağılları, yaxud əxlaqi öyüdlərlə birlikdə keçmiş çağların sərgüzəşt və nağılları" kitabı çap olundu. Buraya "Yatmış gözəl", "Qırmızı papaq", "Çəkməli pişik", "Kəkilli Rike", "Göy saqqal" və başqa nağıllar daxil idi. Perroya qədər folklorun yüksək ədəbiyyata daxil olması təsadüfi səciyyə daşıyırdı. Perro isə burada daha ciddi, prinsipial məqsədlər izləyərək onu klassisist ədəbiyyata, onun mövzu və sənətkarlıq meyllərinə qarşı qoymuşdur. Müəllif bu cəhəti qabardaraq önsözdə yazırdı: "Mən qəti şəkildə bildirirəm ki, mənim nağıllarım danışılmaq üçün bir çox antik əsərlərdən ... daha layiqlidir." Perronun nağıllarının ən mühüm cəhəti onların yüksək əxlaqi keyfiyyətləri təsdiq və tərənnüm etməsindədir. Müəllif nağıllarının süjetini də həmişə bu və ya başqa bir əxlaqi ideyanın təsdiqinə uyğun şəkildə qurur. Namus, dözümlü, ağıl, düşüncə, fərasət, əməksevərlik bu nağıllarda yüksək qiymətləndirilən əsas sifətlərdir. Perronun irsində müşahidə olunan xalq yaradıcılığına doğru güclü meyl onu maarifçilik görüşlərinə yaxınlaşdırır. Perro bəzi nağıllarında şifahi ənənələrdən faydalanır, xalq nağıllarına məxsus cizgiləri olduğu kimi saxlayır. "Qırmızı papaq", "Çəkməli pişik" nağılları bu qəbildəndir. "Yatmış gözəl", "Zoluşka", "Cırtıdan" nağıllarında isə kübarlıq əlamətləri, zəriflik, incəlik və dəbi cilalama müşahidə olunur. Mənzum nağıllarında Perro folklor ənənələrindən daha artıq uzaqlaşır. "Uzunqulaq dərisi" və başqa nağıllar buna misal ola bilər. Perronun nağıllarının forma rəngarəngliyinə baxmayaraq onlar Avropa xalqlarının ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynadı. Qrimm qardaşlarının toplayıcılıq fəaliyyəti və Andersenin yaradıcılığı bu təsirin ən parlaq təzahürlərindəndir.

Jan Fransua Renyarin (1655-1708) dramaturji yaradıcılığı maarifçilik ərafəsi ədəbiyyat baxımından əhəmiyyət daşıyır. 1688-ci ildə musiqi və rəqsli farslar yazır, 1694-cü ildə "Serenada" pyesi, 1695-də "Oyunçu" əsərləri ilə şöhrət qazanmağa başlayır. Əsasən komediya janrında yazıb. 1708-ci ildə yazdığı "Tək varis" əsəri dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur. Dramaturgiyada Molyerin istiqmətini izləyib. "Əyalət qızı" avtobioqrafik romanı da vardır.

XVII əsrin sonlarında maarifçiliyin hazırlanması baxımından ən maraqlı şəxsiyyətlərdən biri Sedan akademiyasının professoru Pyer Beyldir /1647-1706/. Nant ediktinin ləğvindən sonra Hollandiyaya köçən Beyl burada Rotterdam Ali məktəbində müəllim işləyir. O, dövrünün ən bilikli və müdrik simalarından idi. Özü protestant idi. Katolikliyə, sonralar isə bütün dinlərə tənqidi münasibət bəsləmişdir. "Böyük Lüdovikin dövründə Frasadə katoliklik nədən ibarətdir?" adlı əsərində qəddar kilsə irticasına qarşı çıxaraq yazırdı: "Bu zorakılıqların müqabilində xristianlıq haqqında nə düşünmək olar? Belə nəticə çıxarmaq lazım

gəlmirmi ki, bu, ən qana həris bir dindir, vicdan azadlığını büsbütün sıxışdırmaq üçün hətta yalan və aldatmadan, dö- nüklükdən, cəlladlardan və inkvizisiyadan, draqonadlardan qorxmur." Volterin, Didronun ayrı-ayrı fikir və mü- lahizələrini xatırladan bu sözlər Beylin başqa əsərlərində də vardır. Məhz buna görə də onu təqib edirlər, vəzifəsi əlindən çıxır. Beyl ömrünün qalan illərini "Tarixi və tənqidi lüğət" adlı əsas əsərini yaratmağa sərf edir. 20 cilddən ibarət olan bu geniş həcmli əsər birinci növbədə din əleyhinə söylənilmiş fikirlər, mülahizələr toplusudur. Müəllif özündən əvvəl müxtəlif zamanlarda söylənilmiş mülahizələr əsasında mövcud dinlərin bütün əsas müddəalarını şübhə altına alır və təftiş edir. P.Beyl öz mülahizə və qənaətlərini söyləməkdən çəkinir, deyilmiş dəlillərlə kifayətlənir. Lüğət əslində ikili planda yazılmışdır. Əsas hissəsində dinin müxtəlif məsələləri şərh olunur. Müəllif burada özünü dindar bir protestant kimi göstərir. Bu əsas məqalələrə yazılmış geniş şərhlər isə əsas hissədən qat-qat çox olmaqla tam ateist ruhda yazılmışdır. Bu şərhlər bütün dövrlərin əsl ateizm ensiklopediyası olub müəllifinə böyük şöhrət qazandırmış və XVIII əsrin ensiklopedistləri üçün zəngin material vermişdir. Volter hesab edir ki, Beyl özü dindar deyilsə də, oxucularını əsl dinsizliyə gətirib çıxarır. Beylin lüğəti XVIII əsrdə maarifçilərin stolüstü kitabı olmuşdur. Didro və Dalamber isə "Ensiklopediya"da ondan nümunə kimi faydalanmışlar. Bir fransız yazıçısının söylədiyi kimi: "Pyer Beyl XVII yüz il mənasında axırıncı metafizik və XVIII əsr mənasında birinci filosof idi." Beləliklə, P.Beylin yaradıcılığı ilə XVII əsr ədəbiyyatı yekunlaşır və Maarifçilik dövrünün ədəbiyyatı başlanır.

XVIII əsrin birinci yarısında fransız ədəbiyyatında cərəyanlar mübarizəsi.

Artıq XVIII əsrin ilk onilliklərində fransız cəmiyyətinin mənəvi atmosferində dinə, kral hakimiyyətinin özbaşnalığına, kral məşuqələrinin və yaxınlarının ağalığına, əyanların və nazirlərin satqınlığına qarşı kəskin tənqidi münasibətin əlamətləri müşahidə edilir. Bu əhval-ruhiyyə əvvəlcə ədəbiyya həcvlər, sərt pamfletlər və digər satirik çıxışlar şəklində daxil oldu. Tədricən güclənərək, tarixin fəlsəfəsi (Volter), hüququn və dövlət quruluşunun nəzəri məsələləri (Monteskyö), dini ehkamların və kilsənin tənqidi (Volter, Didro, Helvetsi, Holbax) kimi ümumiləşdirilmiş konsepsiyalarla təzahür etməyə başladı.

Fransada Maarifçilik dövrünü adətən üç mərhələyə bölürlər. Birinci mərhələ şərti olaraq, XIV Lüdovikin ölümü (1715) tarixi ilə başlayır, bu həm də "klassik" XVII əsrin sonu hesab olunur. Birinci mərhələ Ensiklopediyanın (1751) birinci cildinin çıxdığı ilə qədər davam edir. İkinci mərhələ 1751-ci ildən Böyük Fransa İnqilabına qədər davam edir. Üçüncü mərhələ əslində ikinci mərhələnin sərhədləri

çərçivəsində qalır: Jan-Jak Russonun ideyalarının geniş yayılması ilə xarakterizə olunur. (1760-1770-ci illər).

XVIII əsrdə Fransada estetik zövqlər dəyişməyə başlayır. Ədəbiyyata qarşı yeni tələblər ortaya çıxır. Çünki, ədəbiyyat artıq XVII əsrdə olduğu kimi, yalnız əhalinin yüksək təbəqəsinə şamil olunmurdu, demokratik təbəqələr arasında geniş yayılmağa başlamışdı. Bu əsrdə Fransız ədəbiyyatında əsasən dörd cərəyan özünü göstərirdi: maarifçi klassisizm, maarifçi realizm, sentimentalizm və rokoko.

1715-1750-ci illərdə Fransada fəlsəfi fikir sürətlə inkişaf etməyə başlamışdı, bir tərəfdən də klassik zövq və üslub özünü qoruyurdu. 1715-ci ildə XIV Ludovikin ölümündən sonra ta 1751-ci ildə Ensiklopediyanın nəşrinə qədər Fransada maarifçilik klassik üslubun hakimliyi ilə müşahidə olunur. Bu mərhələnin əsas fəlsəfi prinsiplərinə gəlincə, Tanrı mərkəzli qurulmuş ənənəvi inanc yerinə filosoflar şüurun əqli və təcrübi prinsiplərini irəli sürürlər. Dinin nüfuzu yerinə bəşəri elmlərin nüfuzunu qoymağa çalışırlar. Nyuton sistemi, mədən xalq içində böyük maraq doğurur, elm dünyasına getdikcə artan rəğbət sayəsində batil etiqadlarla dolu köhnə fiziki qanunlar iflasa uğrayır. Əyalət Akademiyalarında, hətta həmvətənlərin görüşlərində təcrübə və laboratoriya tədqiqatlarına meyl artır, eyni zamanda tarixi və arxeoloji şüur inkişaf edir. Kosmopolit (çox dünyalı) xarakter formalaşır. Başqa ölkələrin adət və ənənələrinə güclü bir maraq yayılır. Səyyahlar getdikcə çoxalır. İngiltərə xüsusi hörmət və ehtirama layiq ölkə statusu qazanır. Milli özünə hörmət barədə Fransız və İngilis qurumları arasında tez-tez sərt müqayisələr aparılır. İncəsənət sahəsində böyük klassiklər hələ örnək olmaqda davam edir. Faciə, komediya, roman müəyyən yeniləklərlə dövrün əsas janrlarını təşkil edir. Pyer Marivonun teatrı klassikanın böyük uğuru hesab edilir. Volter və Monteskyö öz görüşlərini klasik dühaya uyğun düşüncə aydınlığı və ifadə səlisliyi ilə yazıya çevirirdilər. Klassisizm XVII əsrdə Fransanın dövlət tərəfindən etiraf edilən rəsmi bədii üslubu idi. Kral və hakim dairələr klassisist sənətkarları himayə edir, onlara təqaüdlər verirdilər. Mütləqiyyətçi dövlətin siyasəti feodal məhəlləçiliyindən və əyalətçiliyindən ümummilli birliyə keçid dövründə mütərəqqi bir hadisə idi. IV Henrixin, kardinal Rişlyenin və XIV Lüdovikin köhnə feodal qaydalarını dağıdıb yeni dövlət və vətəndaşlıq intizamı prinsipini yeritdiyi bir dövrdə incəsənətdən də ciddi forma intizamı tələb olunurdu. Klassisizmin estetikasında gözəlliyin əbədi, dəyişməz və bütün zamanlar üçün mütləq dərəcədə eyni olması fikri əsas yer tutur. Onlar gözəllik anlayışının tarixiliyini, nisbiliyini, dəyişkən olduğunu qəbul etmirdilər. Buna görə də onlar elə hesab edirdilər ki, gözəlliyin hər hansı bir dövrdə yaradılmış ideal nümunələri bütün başqa dövrlər üçün də doğrudur, sonrakı dövrlər ancaq əvvəlki dövrlərin yaratdığı ideal nümunələri öyrənməli, onu təqlid etməli, öz yaradıcılığında ona daha yaxın olmağa çalışmalıdır. Gözəlliyin belə ideal və bütün dövrlər üçün örnək olan ideal nümunələri, klassisizm estetikasına görə, artıq antik dövrdə yaradılmışdır. Yeni dövrün sənətkarlarının işi bu antik ideal nümunələr təqlid etməkdən ibarətdir. İntibah dövrünün humanistləri kimi klassisistlər də incəsənətin tərbiyəvi vəzifəsinə xüsusi diqqət yetirir, eyibləri tənqid edir, xeyri, gözəlliyi mükafatlandırmaq

prinsipini əsas götürüdürlər. Ağılı bədii həqiqətin əsas meyarı kimi götürmək prinsipi də klassisizmin estetikasının toxunulmaz qanunlarından biri idi. Onlar belə düşünürdülər ki, antik müəlliflər ağılın qanunları ilə yazıb yaratdıqları kimi, yeni dövrün yazıçıları da ağılın tələblərinə əməl etməlidirlər. Buradan da riyazi dəqiqliklə yerinə yetirilməsi tələb olunan qaydalar və qanunlar müəyyənləşdirilmişdi. Üç vəhdət qanunu, janrların növlərə və qruplara bölünməsi, əsərin quruluşundan tələb olunan simmetriya və mütənasiblik buna misal olublar. Bu cəhət klassisist əsərlərin soyuq, quru, cansız çıxmasına səbəb olmuşdur. Ancaq tək-tək böyük sənətkarlar bu məhdudluqlardan yaxa qurtara bilmiş və əsl sənət əsərləri yaratmışlar

Molyer, Kornel, Rasin kimi ən yaxşı nümayəndələri tamaşaçını və oxucunu "əyləndirərək öyrədirdilər". Lakin daha az istedad və bacarığa malik olan klassisistlər quru nəsihətçilik səviyyəsinə enir, ürəkləri həyəcanlandıra bilmirdi. Lakin onu da qeyd edək ki, müəyyən dövrlərdə klassisizmin tərbiyəedici tendensiyalılığı mütərəqqi rol oynamış, azadlıq ideyalarının daha coşqun və ehtiraslı şəkildə irəli sürülməsində əlverişli bir vasitə olmuşdur. XVIII əsrdə Volterin yüksək vətəndaşlıq pafosu ilə aşılınmış faciələri bu cəhətdən artıq başqa tarixi məqsədlərə ləyaqətlə xidmət edirdi.

Maarifçi realizm – bu istiqamətin formalaşmasında Alen Röne Lesaj və Pyer Marivonun mövqeyi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Volter və Didronun nəsrində özünü göstərən Maarifçi realistlər müsbət, şüurlu insanın tərbiyə və təhsil sayəsində yetişəcəyinə inanırdılar. Maarifçi realizm üçün cəmiyyətin ziddiyyətləri və insanların qüsurlarının avamlıq və savadsızlığın nəticəsi kimi göstərilməsi əsas olub. Maarifçi realizm ədəbiyyatda yeni ədəbi formaların, xüsusilə roman və dramın, satira janrının daha da inkişaf etməsində mühüm rol oynadı. Lakin maarifçilər teatr və dramaturgiyaya da əsas sosial tərbiyə janrları kimi baxırdılar. Bu realizmin əsas əlaməti onun müsbət, şüurlu insanı tərbiyənin və təhsilin məhsulu kimi anlamasıdır. Elə buradan da maarifçi realizm termininə yaxın olan pedaqoji roman anlayışı yaranmışdır. Maarifçi yazıçılar öz əsərlərində düzgün tərbiyə sistemini və onun nəticəsi olan şüurlu vətəndaşların obrazlarını yaratmağa çalışırdılar. İlk maarifçilik mərhələsində hələ Burjua cəmiyyətinin qəddar və yırtıcı təbiəti ortaya çıxmamışdı. Onu görə sosial ədalətsizliyin azalmasında düzgün tərbiyə amilinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Maarifçi realizm üçün cəmiyyətin ziddiyyətlərini, insanların qüsurlarını tərbiyəsizliyin, savadsızlığın nəticəsi kimi təqdim olunması səciyyəvi idi. Fransız dramaturgiyasında Bomaşenin yaradıcılığı maarifçi realizmin bariz nümunələrindəndir.

Sentimentalizm - Fransada ədəbiyyatında sentimentalizmi klassik formada özünü bildirib. Jan Jak Russo "Yeni Eloiza" və "Emil" romanlarında didaktik söhbətlərdən, ricət, haşiyə, mühakimə və əhatəli təbiət təsvirlərindən istifadə etmişdir. Çünki onun niyyəti insanların hissiyatına təsir göstərmək, dünyabaxışı və mənəviyyatı formalaşdırmaq, burjua əxlaq normalarını tənqid etmək idi. 1790-cı

illərdə, Böyük Fransa inqilabı mərhələsində sentimentalizm tədricən öz mövqeyini itirir və yerini tədricən romantizmə ötürür.

Rokoko- XVII əsrdə yaranmış Fransız incəsənətinə aid, memarlıq və incəsənət üslubudur. Bu dövrün saray və köşklərinin iç dekorasiyası və mebelləri də bu yeni üslubu əks etdirməkdədir. Sənət tarixçiləri, bitki mənşəli bəzəmələrin və divarları örtən şəkillərin göz əyləndirən, dərdsiz və zərli üslubunu "Rokoko" deyə adlandırmışlar. Bu söz, Fransızca rocaille sözündən gəlməkdədir. Rocaille- çürük quruluşlu daşların xərclə qarışdırılmasıyla yaradılan süni qayalıqlara verilən addır. Fransız Rokoko rəssamı Fragonardın Saint-Cloudda Əyləncə (Banque de France, Paris) adlı rəsmi, o dövrdə saray ətraflarının çox xoşlandığı parkı və park həyatını müvəffəqiyyətlə əks etdirməkdədir. Rokoko üslubunun əsas elementləri :rahatlıq, səliqə, kompozisiyaların simmetriyasızlığı, zəriflik; gizli pavilyonlar, çin evcikləri, xəlvət qrotlar; üslubun ideali: yeniyetmə qadın; materiallar: ağac, zər, parçalar, aynalar, tunc, büllür; zəngin işıqlı palitra: pastel tonlar, mirvarili qamma, solğun bənövşəyi və mərmər çalarlar, yaşıl və cəhrayı rənglərin ahəngi; tökmə bəzək, qızılı ornamentlər, kəsmə panellər; kompozisiyaların və interyerin iri dekorativ yüklənməsi; xırda üslublaşdırılmış incə ornament , qrotesk, buruqlar, qabarıq lövhələr, yuvarlaq və ya oval guşəli balaca otaqlar, assimetrik dinamik formalar. Rokoko üslubu çətin və qəliz detallara həvəs göstərənlər üçün, zərif, incə və nazik naturalar üçün idealdır. Məhz Rokoko özündə yüngüllük, bədii gözəllik və dekorativlik birləşdirir. Şübhəsiz, Rokoko üslubunda interyer olduqca zərif alınır, və bu heç də təəccüblü deyil: Madam Pampadur özü bu üslubun yaranmasına əl qoyub. Markiz de Pezayın şeirlərində, Luve de Kuvun romanlarında rokoko tərzini özünü göstərir. Ümumiyyətlə, rokoko dövrün klassik, realist, sentimentalist cərəyanlarına məxsus əsərlərin içində müəyyən elementlər şəkilində rast gəlinir. Rokoko üslubunda yazılmış poeziya və nəsr yüngül olur. Mahnı, sonet, həcv, madrigal janrları rokoko cərəyanı üçün daha xarakterik idi.

Şarl Lui Monteskyö

Şarl Lui Monteskyö (18 yanvar 1689 — 10 fevral 1755) – fransız yazıçı, maarifçi filosof, siyasi mütəfəkkir, sosioloq və tarixçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Şarl Lui Monteskyö Fransada varlı məmur ailəsində anadan olmuşdur. Dünyagörüşü etibarilə deist olan Monteskyö teologiya və kilsənin kəskin tənqidini vermişdir. Doğrudur, Monteskyö ictimai əxlaqın qorunmasında dinin müəyyən rol oynadığını göstərmişdir. Monteskyö təbiət və cəmiyyət hadisələrinin tabe olduğu ən ümumi qanunauyğunluq ideyasını inkişaf etdirmişdir. O, providensializmi rədd edərək qanunu “şeylərin təbiətindən irəli gələn zəruri münəsbət kimi” başa düşmüşdür. Monteskyö təbii hüquq nəzəriyyəsinin ümumi müddəalarını qəbul edərək ardıcıl rasionalist konsepsiyaların tərəfdarlarından fərqli olaraq bu nəzəriyyə əsasında ictimai qanunların universal sisteminin yaradılmasını qeyri-mümkün saymışdır, çünki xalqların mövcudluğunun şəraiti müxtəlifdir. Monteskyö görə idarətmə

qanunları və formalarının rəngarəngliyi buradan irəli gəlir. Monteskyö sosiologiyada coğrafi cərəyanın banilərindən biridir; ictimai quruluşun və adətlərin formalaşmasında iqlimə, torpağa, səthə və s. xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Bununla belə Monteskyö ictimai mühitin rolunu göstərmişdir; Monteskyödə ictimai mühit siyasi quruluş və qanunvericilik anlayışı ilə uyğun gəlir. Monteskyö feodal mütləqiyyət qaydalarını kəskin tənqid edərək burjuaziyanın və zadəganlığın siyasi kompromis ideoloqu kimi mütədil konstitusiyalı monarxiya ideyasının və hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinin müdafiəsində durmuşdur. Monteskyö 1748-ci ildə “Qanunların ruhu haqqında” əsərini yazmışdı. Onun fikrincə siyasi xəyanətlərin aradan qaldırılması üçün təminat hakimiyyətin ciddi olaraq üç yerə bölünməsi (qanunverici, icraedici və məhkəmə) və qarşılıqlı məhdudlaşdırılması ola bilər. Bu ideyalar Fransa burjuva inqilabı qanunvericiliyinə böyük təsir göstərmişdir. “...Dünyanın heç bir xalqı fəthlik şöhrəti və əzəməti ilə tatarlarla yarışa bilməz... İranın hökmdarları onlardır. Kirin və Kistapsın taxtında təntənə ilə oturan onlardır. Onlar türk adlanıb Avropada, Asiyada və Afrikada nəhəng fəthliklər edib dünyanın üç qitəsində ağalığ edirlər... Bu cəngavər xalq öz gündəlik şöhrəti ilə məşğul olub, ədəbi məğlubedilməzliyinə inanıb keçmiş qələbələrinin əbədiləşdirilməsi qayğısına qətiyyət qalmamışdır”. Şarl Lui Monteskyö (“İran məktubları” 1721)

“İran məktubları” 1721

Təxminən əlli ilə yaxın idi ki, Fransada şərq dəb olmuşdu. Əsərdə Usbe və Rica adında iki İranlı Avropa, xüsusilə Fransada səyahətə çıxır. İki səyyah təəssüratlarını vətəndaşlarına yazır, onlar da İranda baş verənlərdən onları xəbərdar edirlər. Məktub tərzində Monteskyöyə sərbəst şəkildə bir mövzudan digərinə keçməsinə şərait yaradır. Bir hərəm fırlıdağı əsərin süjetini yaradır. Hörmətli Usbenin yoxluğunda, qaradərili hərəm ağası, ağasının sarayında hər cür çətinliklərlə qarşılaşır. Beləliklə, İran məktublarına qeyri-adi bir görünüş verərək Monteskyu yalnız zamanın zövqünə uyğun gəlmir, eyni zamanda risk almadan zahirən çox ciddi bir rejimə qarşı kifayət qədər sərt hücumlara keçir. Əsər hərəkətlidir, oxucu özünü böyük bir portret qalereyasının içində hiss edir: Vergi toplayan, aclıq çəkən şair, yaşlı döyüşçü, böyük nəcib insan, varlı adam, hekayəçi. Parisdəki həyatdan da səhnələr xatırlanır: Oxucu, Homer barəsində mübahisə edilən bir klubdan, gözəl düşünənlərin qarşılıqlı öyündüyü bir Salona, Parisə xas avaraların toplandığı Tuileriesden Fransa Akademiyasına qədər gəzə bilir. Məktublarda əksəriyyəti dini, əxlaqi və siyasi problemlərə toxunur. Müstəmləkə, qul ticarəti, qanunlar haqqında öz mülahizələrini irəli sürür. İran məktubları Fransanın XIV Lüdovik dövrünə və İran sivilizasiyasına iki İran səyyahının gözü ilə baxan siyasi satira idi. 1726-cı ildə Monteskyö Parisə köçür və iki ildən sonra Fransa Akademiyasına üzv seçilir. O, Avropa ölkələrinə çoxlu səyahətlər edir, müxtəlif ölkələrin dövlət hakimiyyətinin quruluşunu müşahidə edir və təhlillər aparır. Monteskyö dünyada ilk dəfə olaraq siyasi proseslərin inkişaf qanunauyğunluqları haqqında ümumiləşdirilmiş nəticələr almaq üçün müxtəlif ölkə

hüquqlarının müqayisəli öyrənilməsindən şüurlu və sistemativ şəkildə istifadə etməyə başlayır.

Volter

İctimai-siyasi, sosial-iqtisadi mahiyyət kəsb edən maarifçilik öz faliyyətində və, eyni zamanda, inkişafında dövrün estetik fikrindən geniş istifadə edir, bədii yaradıcılığın, elmin-əzəri fikrin ideya-təsir gücünə arxalanırdı. Heç də təsadüfi deyil ki, maarifçiliyin beşiyi sayılan Fransada bu hərəkatın aparıcı, daşıyıcı simaları məhz fransız yazıçıları olmuş və onların yaradıcılığı əsasında fransız ədəbiyyatı maarifçiliyin klassiki hesab edilmişdir. Bu da tarixi faktdır ki, “maarifçilik dövrü” terminini də tarixə məhz fransız dramaturqu Volter bəxş etmişdir. Belə ki, Volterin 1718-ci ildə böyük müvəffəqiyyətlə Paris səhnəsində oynanılan “Edip” faciəsinin inqilabi əhəmiyyəti olmuşdur. Maarifçi estetika dünyanın bütün xalqlarının maarifçilik hərəkatına fəal təsir etmiş, istər Qərbi Avropa, istər Şərq, istərsə də bir çox millətlərin ictimai fikrini istiqamətləndirmiş olan Rusiyanın milli ziyalıları, ədəbi şəxsiyyətləri ilə təmsil olunmuşdur.

Əvvəla qeyd edək ki, dünya maarifçi estetikasının nümayəndələri öz əsərlərində birinci vəzifə olaraq dövrün mədəniyyət nəzəriyyəsinə, ağıl proqramına cavab verən məsələləri işıqlandırır, “biliksizlikdən biliyə, az bilikdən tərəqqiyə, inkişafa” şüarı ilə çıxış edir və, ən başlıcası, belə hesab edirdilər ki, yalnız elmi tərəqqinin sayəsində yeni ictimai-iqtisadi, mədəni inqilab pilləsinə qalxmaq mümkündür. Təsadüfi deyil ki, Volter maarifçilik dövrü İngiltərəsini “ağıl adası” adlandırmışdır. Dünya maarifçiliyinin “tənqid” prinsipi də qlobal xarakter daşıyırdı. Volter yaradıcılığı ərzində yüzdən çox tənqiddən istifadə etmişdi.

Kilsəyə qarşı kəskin fikirlərinə görə İngiltərəyə sürgün olunan Volter həmin illər ərzində daha çox inkişaf etmişdir. Gənlik illərində Şekspiri gənc şairlərə nümunə göstərən filosof bir neçə ildən Şekspirdən daha yüksək istedadla malik olduğunu demişdir. Volter özündən sonra çox böyük bir ədəbi-fəlsəfi yaradıcılıq irsi qoyub getmişdir. Ölümündən sonra, onun əsərlərinin tam toplusunu yayınlayanda, hər biri 600 səhifəlik 50 cild ortaya çıxmışdı.

Deni Didro (1713-1784) və ensiklopediyaçılar

Deni Didro (1713-1784) fransız materialist filosoflarının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, «Fəlsəfi düşüncələr», «Korların məktubu və gözlülərə nəsihət» adlı əsərlərində feodal quruluşunu tənqid edirdi. Didro materiyanın məhv olması və yaşaması ideyasını müdafiə edirdi. O, duyğuları yüksək qiymətləndirərək göstərirdi ki, ağıl hakim, duyğular isə onun şahidləridir. Ağıl həmin şahidlər vasitəsilə alınan məlumatları mühakimə edir. Ağıl həssasdır, o

müşahidəni mühakimə etməlidir. O, ağılla hissləri eyniləşdirmir, onları dialektik vəhdətdə götürürdü. Didro da başqa filosoflar kimi tərbiyəyə yüksək qiymət verir, lakin onun rolunu həddindən artıq şişirtmədi. Onun fikirincə cəmiyyət xalqa lazımı tərbiyə və təhsil vermədiyi üçün xalqın içərisindəki istedadlar məhv olur. Didro göstərirdi ki, tərbiyə və təhsil insanları əxlaqlı, ləyaqətli, mədəni, həssas şəxsiyyətlər kimi formalaşdırır. Tərbiyə nəticəsində közlər belə özlərini gözəl hiss edir, közlük üçün doğulmadıqlarını dərk edirlər. O, məktəblərdə riyaziyyat, fizika, kimya, təbiət, astronomiya kimi real fənlərin tədris edilməsini tələb edirdi. Deni Didro və ensiklopediyaçılar

Fransız maarifçilərinin görkəmli nümayəndəsi olan Deni Didro sənətkar ailəsində doğulmuşdur. D.Didro əvvəl "Fəlsəfi düşüncələr" ardınca isə "Korların məktubu və gözlülərə nəsihət" adlı əsərlərini yazır. İctimai formasıyanın tənqidinə həsr olunan əsər hökumət tərəfindən mənfi reaksiya görür. Bu əsərə görə də onu həbs edirlər. O, həbsdən sonra həyatını elm, incəsənət və sənət ensiklopediyasını nəşr etmək işinə həsr edir. Fransız maarifçilərini çox vaxt ensiklopediyaçılar adlandırırlar. Onların çoxu ensiklopediya və ya elm, incəsənət və sənətlərin izahlı lüğətinin hazırlanmasında iştirak etmişlər. Didro dövrünün tanınmış intellektuallarını ensiklopediya ətrafına toplayırdı. Ensiklopediya tərəqqidə olan yeni cəmiyyət arasında böyük nüfuza malik idi. O, siyasi, fəlsəfi, mədəni və praktik önəm daşıyırdı. Hökumət tərəfindən ensiklopediyaya göstərilən təzyiqlərə baxmayaraq, 1780-ci ilə kimi onun 35 cildi nəşr olunmuşdu. Bu, Didronun və onun həmkarı Dalamberin xidmətinin nəticəsi idi. D.Didronun adı XVIII əsr Rusiyasında da məşhur olmuşdur. O, 1773-cü ildə II Yekaterinanın dəvəti ilə Peterburqa gəlmişdir. Qərb modelinə uyğun yeni tədris sistemi yaratmağa çalışan II Yekaterina ona yeni əsaslar üzrə maarif haqqında plan tərtib etməyi tapşırır. O, "Rusiyanın universitet planı" adlı demokratik ruhlu layihə hazırlayır. Silki məhdudiyyəti aradan qaldıran bu layihəyə görə, bütün ibtidai məktəblər ümumi, pulsuz və icbari olmalı idi. İbtidai məktəbi qurtaranlar bütün tip məktəblərə daxil ola bilərdi. Layihənin demokratik əhvali-ruhiyyəsi II Yekaterinanı qorxutduğundan o, bunu nəinki realizə etmədi, hətta müzakirəyə belə qoymadı. Fransız maariflənməsinin ədəbi rəmzi vəziyyətində olan və maarifçilik prosesinin əsas fikir və ideallarını əks etdirən böyük mədəniyyət xəzinəsi Ensiklopediyanın dəyişməz redaktoru Didro (1713-1784), fəlsəfi görüşləri ilə maarifçiliyin öndə gələn alimlərindən biri olmuşdur. İlk cildi 1751-ci ildə çap olunan 1780 ildə 35 cild olaraq tamamlanan Ensiklopediyanın 1-ci cild istisna olmaqla qalan cildlərinin nəşri olub. Birinci cildə də ideoloji əməyi vardır. Birinci cildi Dalamber dərc etmişdir. İki cilddən başlayaraq 7-ci cildin sonuna qədər birlikdə redaktorluq etmişlər ki, bu məqamda Dalamberin redaktorluqdan çəkilməsindən sonra 35-ci cildin sonuna qədər redaktorluğu tək başına yerinə yetirib. Ensiklopediya yeni fəlsəfi- elmi fikirləri və məlumatları Avropa miqyasında yaymaq məqsədi güdən təsirli bir tərbiyə vasitəsi olmaq iddiasında idi və buna artıqlaması ilə nail olmuşdur. Ensiklopediyaya töhfə verənlər içində, Volter, Holbax, Helvetsi, Monteskyö və iqtisadçı Turgot da var idi.

Deni Didronun əsas bədii əsərləri “Monaxinya” romanı və “Ramonun qardaşı oğlu” povestidir.

Jan Jak Russo (1712-1778)

XVIII əsr fransız maarifçilərindən biri də Jan Jak Russodur (1712-1773). O, 1712-ci ildə Cenevrədə anadan olmuşdur. Anası erkən öldüyündən onun tərbiyəsi ilə atası və bibisi məşğul olmuşdur. O, bir müddət dayısının yanında qalmış, usta yanında sənət öyrənməyə cəhd göstərmişdir. Russo qeyd edirdi ki, o, ata evində cəsarətli, Lamberiyanın yanında azad, dayı evində mehriban idisə, usta yanında cəsarətsiz idi. Beş il (1723-1728) usta köməkçisi olan Russo oradan qaçır, macərəlarla dolu həyat yaşamağa başlayır. Lakin buna baxmayaraq, o şəxsi təhsili üzərində inadla işləyir, katolikliyi qəbul edir. Katolik xeyriyyə cəmiyyətinin üzvü gənc xanım Vareninin köməyi ilə ruhani seminariyasına daxil olur, keşiş olmaq istəyir, ancaq bu, baş tutmur. Müxtəlif işlərdə çalışır. Xanım Varenindən musiqini öyrənir, iki opera yazır və nəhayət, ədəbi yaradıcılığa başlayır. Volterin “Fəlsəfi məktublar”ı haqqında eşidən Russo elmlə məşğul olmaq istəyir. Həkim Solomonla tanışlığı ona güclü təsir edir və o, Por-Royalın əsərləri ilə maraqlanır. Por-Royalın əsərlərində xeyirxahlıq elmlə birləşdirilmişdi. O, Por-Royalın “Məntiq”, C.Lokkun “Təcrübələr”, Dekart və Leybnisin fəlsəfi əsərlərini öyrənməklə yanaşı həndəsəni, latın dilini, tarix və coğrafiyanı, sonralar isə fiziologiyanı və anatomiyanı öyrənir. Russo 1743-cü ildə “Korların məktubu” əsərinə görə həbsxanaya salınan D.Didronun görüşünə gedərkən “Elmlərin və incəsənətin inkişafı əxlaqa müsbət, yoxsa mənfi təsir etmişdir” mövzusunda Con akademiyaının müsabiqə elanına rast gəlir. O, Didronun məsləhəti ilə həmin müsabiqədə iştirak edir. Con akademiyaının elanı qılgıncım olub onun yanmasına, şölələnməsinə səbəb olur. Birinci müsabiqədə qalib gələn J.J.Russo akademiyanın elan etdiyi yeni müsabiqəyə əsasən “İnsanlar arasında bərabərsizliyin mənşəyi” adlı ikinci əsərini yazır. Bununla da bütün varlığı ilə yaradıcılığa başlayır. On ildən az bir dövrdə (1753-1762) Russo “İctimai müqavilə”, “Yeni Eloiza”, “Dalambərə məktub”, “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərlərini yazır. Sonuncu əsəri səs-küyə səbəb olur. Fransa parlamenti əsərin yandırılması və müəllifin həbs olunması haqqında qərar qəbul edir. Russo Fransadan qaçır, filosof Yumun dəvəti ilə İngiltərəyə gedir. 1767-ci ildə Ren adı ilə vətənə qayıdır. Bu vaxt o, məşhur “Tövbə” (1765) əsərini yazırdı. Fiziki cəhətdən çox zəifləmiş, mənəvi cəhətdən sarsılmış J.J.Russo çox yaşaya bilmədi, 1778-ci il, iyun ayının 2-də vaxtsız vəfat edir.

Alen Röne Lesaj

1668-ci ildə Fransanın Sarzo şəhərində hüquqşünas ailəsində anadan olmuş, 1747-ci ildə Bulon-Sür-Merdə vəfat etmişdir. Atası şah sarayında notarius və vəkil işləmişdir. Alen Röne Lesaj orta təhsilini bitirdikdən sonra 1692-ci ildə Parisə gəlib hüquq fakültəsinə daxil olmuşdur. Tələbəlik illərində ata-anasını itirmiş, ağır

güzəran keçirmişdir. Rəvayətə görə maddi ehtiyac onu varlı bir qadınla evlənməyə məcbur etmişdir. Əslində isə belə bir əhvalat olmamışdır. Lesaj Parisdə közəl bir qızla ailə qurmuşdur. Valideynlərinin vəfatından sonra o, özünü dolandırmaq üçün kiçik yunan əsərlərini tərcümə etməyə, 1700-cü ildən isə «Teatr Evrapol» üçün fransız dilinə kiçik pyeslər çevirməyə başlamışdır.

Nizami motivlərini səhnəyə ilk dəfə fransızlar gətirmişlər. «Larus» ensiklopedik lüğətində, habelə Alen Rene Lesajın həyat və yaradıcılığından bəhs edən kitablarda Nizami süjetlərinin səhnədə oynanılmasından danışılır. «Larus universal» (Paris, 1949) və «Böyük Larus ensiklopediyası» (Paris, 1960) lüğətlərində də bu haqda dəyərli məlumatlar rast gəlirik.

Ümumbəşəri səciyyə daşıyan Nizami idealları əsrlər boyu bütün xalqları maraqlandırmışdır. Mütəfəkkir şair cəmiyyətdə ekiz doğulan xeyirlə şərin, xeyirxah qüvvələrlə bədxah qüvvələrin arasını kəsilməyən mübarizəsini iki şəxsin simasında, özünəməxsus sənətkarlıqla canlandırmışdır. Bəşər evladını daim düşündürən bu əzəli və əbədi problem fransız sez ustalarının nəzərindən yayınmışdır.

Doğrudur, bir çox fransız alimləri Alen Rene Lesajın «Yeddi gözəl»dəki dördüncü novelları, «Xeyir və Şər» nağılını opera üçün işləməsi, «Çin şahzadəsi» adlı kiçik həcmli opera mətni yazmasını Fransua dö La Kruanın «İran nağılları» ilə əlaqələndirirlər. Bəlkə də belədir. Lakin onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, XVIII əsrdə, yəni Alen Röne Lesajın yaşayıb-yaratdığı dövrdə Nizaminin əsərləri Fransada geniş intişar tapmışdı. həm Kral kitabxanasında, həm də Şərqlə maraqlanan alim və yazıçılarda onun bütün əsərləri var idi. Ayrı-ayrı ki-tablarda (məsələn, Bartelemi D'Erlblonun «Şərq kitabxanası»n-da, Paris, 1697) Nizaminin bütün əsərləri sadalanmış, «Xəmsə»-nin adı çəkilmişdi.

Şərqlə maraqlanan Alen Röne Lesaj kimi bir yazıçı və dramaturq Nizami Gəncəvinin əsərlərini oxumaya bilməzdi. İnamla demək olar ki, Lesaj yuxarıda adı çəkilən opera mətnlərini bilavasitə Nizaminin «Yeddi gözəl» əsərindən bəhrələnərək yazmışdır. Opera 1729-cu ildə Parisdə «Komedi Fransez» teatrında göstərilmişdir. Alen Röne Lesajın əsas qəhrəmanı Diamantindir.

İlk dəfə fransız səhnəsinə qədəm qoyan Nizami süjetləri sonralar italyan və alman səhnələrinə də yol tapmışdı. İtalyan dramaturqu Karlo Qotsi «Nağıl teatri» yaratmışdı. Süjetlərini folklor materialları əsasında qurur Karlo Qotsi 1761-ci ildə «Teatr üçün nağıllar» toplusunu, 1762-ci ildə isə «Turai-dot» əsərini yazmışdı. Lesaj kimi Qotsi də Nizami Gəncəvinin «Yeddi közəl» əsərindəki «Xeyir və Şər» nağılını əsas götürmüşdü

Jak Anri Bernarden de Sen Per (1737-1814)

Fransız yazar, səyyah və filosofu. Russoizmin təsirində olub. İlk kitabı “İl de Fransa səyahət” (1773) güclü əks-səda yaratmasada, 1784-cü ildə “Təbiət haqqında etüdlər”i çap etdirir. Bu əsər Bernardenə uğur gətirir. 1788-ci ildə əsərin üçüncü nəşrinə “Pol və Virginiya” povest-pritçasını əlavə edir. Bu povest onun yaradıcılığının zirvəsi hesab edilir. Qarşılıqsız sevgi, müdriklik, sivilisasiyanın təsiri barədə yazılmış povest Adəm və Həvva, Tristan və izolda. Pastoral sevgi süjetləri, Androgina və s. bədii hekayələrlə səsləşir. Böyük Fransa İnqilabı ərəfəsində hyaradıcılığında önromantizmin təsiri müşahidə olunur. “Pol və Virginiya” əsəri fransız ön romantizminin kilid açarı hesab edilir. Eyni zamanda Jan Jak Russonun “Yeni Elioza” əsərinin dərin təsiri hiss olunur.

PYER BOMARŞE

(1732-1799)

Görkəmli ədib Pyer Bomarşe bütün çətinlikləri satira və yumor atəşinə tutmağa çalışdı. Onun belə bir ifadəsi mövcuddur: "Hər şeyə gülməyə tələsin, əks halda ağlaya bilərsiniz". Görkəmli fransız mütəfəkkiri Pyer Bomarşe (Pyer Ogüsten Karon) 1732-ci il yanvarın 24-də Parisdə saatsaz ailəsində anadan olub. Varlı ailədən olan dul qadınla evlənən Pyer kral sarayında xırda bir vəzifəyə işə düzəlir. Öz hazırcavablığı və arfada ifası ilə Pyer kraliçanın xoşuna gələ bilir. Milyonçu Pari-Düverninin etimadını qazanan Pyer bank işlərində onun kiçik tərəfdaşına çevrilir və tezliklə özü üçün kralın katibi vəzifəsini pulla alır. Vəzifə ilə birlikdə zadəgan titulu alan Pyer soyadını de Bomarşeyə dəyişir. 1767-ci ildə ilk pyesi olan "İki dost"u, 1770-ci ildə izə "Yevgeniya"nı yazır. Əsərlər sosial qeyri-bərabərlik mövzusunda həsr olunur. 1773-1774-cü illərdə Fransanın korrupsiyalaşmış məhkəmə sisteminə tənqid edən 4 pamflet yazır. Pyerin "Memuarlar" adlandırdığı pamfletlər böyük uğur qazanırlar. Volter bu pamfletləri oxuduğu ən maraqlı əsər adlandırır. 1775-ci ildə Bomarşe "Sevilya bərbəri" pyesini yazır və Fransanın birinci dramaturquna çevirir. O süjeti davam etdirərək 1784-cü ildə "Fiqaronun toyu" əsərini yazır. Trilogiya 1792-ci ildə "Günahkar ana" melodraması ilə başa çatır. Bomarşenin pyeslərinin motivləri əsasında Motsart 1786-cı ildə "Fiqaronun toyu", Rossini isə 1816-cı ildə "Sevilya bərbəri" operalarını yaradırlar. Pyer Bomarşe 1799-cu il mayın 18-də Parisdə vəfat edib.

Fransız dramaturq və yazıçısı Pyer Marivo

(Paris, 1688 - Paris, 1763).

Riom zərboxanası müdirinin oğlu olan Pyer Carlet də Chamblain də Marivaux bir müddət hüquq oxuduqdan sonra dövrünün ədəbiyyat toplantılarına qatılıb. Əlindəki sərvətini itirəndə özünü yazmağa həsr edib. Əvvəllər bir neçə roman yazıb, teatr və jurnalistika sahəsində məşğul olub. Uğursuz bir neçə qəzet çıxarmaq təşəbbüsü alınmır və Annibal (1720) adlı faciəsi ümid etdiyi uğuru qazanmır. Daha sonra İtalyan komediyasına istiqamətlənir və bu sahədə uğur qazanır. 1742-ci ildə Fransız Akademiyasına üzv seçilib. Madam de Pompadourun ona müəyyən bir məbləğ ödəməsinə baxmayaraq daima dolanışıq sıxıntısı içində yaşayıb. Romanları kimi komediyalarında da yenilik tərəfdarı bir yazıçı olan Marivo, oyunlarında Molyerin qoyduğu yolun başqa bir çıxışını axtarırdı. Əsas mövzu olaraq ələ aldığı eşqi, hər oyununda "gizləndiyi yerdən" çıxarmağa çalışdı. Yaradıcılığında qadına xüsusi bir yer verdi. Onun gənc və emosional oyun qəhrəmanları yalnız sevgiləri məşğul idilər. Son dərəcə incə, təsirli hissələrin bütün təfərrüatlarını vermək üçün Marivo gözəl, yumorist, ifrata varan incəlikdə özünə məxsus bir tərz ortaya qoydu. Xoşbəxtlik həsrətinin və insan münasibətlərinin (ağa və nöker, qadın və kişi sevgili) mürəkkəbliyini dilə gətirdi. Bundan başqa, teatr tarixində ilk dəfə olaraq, nökerlə ağanı eyni səviyyədə bir əsər daxilində işlədi. Adətən çağdaşlar tərəfindən kifayət qədər anlaşılmaz, hətta, Volter tərəfindən təhqir olunan Marivonun yaradıcılığı müasir romanın da bir müjdəçisi sayılır. Həqiqətən də, tamamlanmamış iki romanından ənənəvi xarakterli "Marianın həyatı" (1731-1741) və "Bambılı, Kəndli" (1735-1736) Floberin və müasir roman yazarların öncülük etmişdir. İkinci romanında Parisə gələn passiv kəndli tipini, hadisələrin içində yer alan, aktiv iştirakçı kimi deyil, gördüklərini müəyyən etməklə kifayətlənən bir növ müşahidəçi durumunda qələmə aldı. Stendalin "roman yol boyu gəzdirilən bir güzgüdür" sözü Marivonun bu romanı üçün xarakterikdir. Marivo bu əsərində müəllif kimi əxaqi baxımdan bir davranış sərgiləmədən yalnız ruhi açıqlamalar verməklə kifayətlənir. Bundan başqa, dialoqarm gerçəkliyi, cümlə quruluşunun çevikliyi bu romanın modern bir əsər kimi səciyyələnməsinə imkan verir. Əsas əsərləri: Farzamon və ya yeni Don Kixot (1712), Mariannanın həyatı (1731-1741), Bambılı Kəndli (1735-1736) romnlarının, Annibal (1720); Eşq ilə tərbiyələnməmiş Arlequin (1720), Məhəbbətin İlk sürprizi (1722); İkiqat qətiyyətsizlik, (1723); Paltarını Dəyişmiş Şahzadə, (1724); Köllələr Adası, (1725); Məhəbbətin İkinci Sürprizi, (1727); Könül və Qismət Oyunu (1730); Analar Məktəbi, (1732); Boş əhdlər, (1732); Xoşbəxt Hiyləgərlik, (1733); Sirdaş ana, (1735); İanə (1735); Saxta sirdaşlar (1737); Sınama, (1740); Məğlub olmuş qərəz, (1746) və sə teatr əsərlərinin müəllifidir.

XVIII əsr İtaliya ədəbiyyatı

1. İtalyan maarifçilik ədəbiyyatının xüsusiyyətləri.
2. Karlo Qotsi.

3. Karlo Qoldoni – italyan milli dramaturgiyasının banisi kimi.

İtalyan Ədəbiyyatı XVII əsrdə gerilə dövrü yaşamışdı. İtalyan ədəbiyyatında 18-ci əsrdə klassisizmin təsirləri özünü göstərir. Klassisizmə bağlı yazan verən üç mühüm müəllif var: Goldoni (1707-1793) komediya janrında, Alfieri (1749-1803) faciə janrında, Parni (1729-1799) isə satirik üslubda yazmışlar.

XVIII əsrdə İtaliyada, İngiltərə və Fransanın təsiri ilə filosoflar və onların liberal fikirləri ortaya çıxır. G. Vico (1668-1744) tarix fəlsəfəsinin əsaslarını qurdu. Muratori (1672-1750) və Giannone (1676-1748) mühüm tarixi əsərlər yaratdılar. Onlardan xeyli gənc olan Cesare Beccaria (1738-1794) “Cinayətlər və Cəzalar” adlı araşdırması (1764) şöhrət qazandı.

1762-ci ildə Sizvitlərin qəbulması İtaliyada liberal düşüncənin qələbəsi oldu. Teatr sahəsində, xüsusən faciə janrında opera librettoları yazan Metastasioyu (1698-1782), komediyaları Moliere xatırladan Karlo Goldoniyi və rəqibi Karlo Gozziyi (1720-1806) qeyd etmək olar.

Bu dövrdə poeziyada Giuseppe Parni (1729-1799), ən çox da Vittorio Alfieri (1749-1803) parladı, ozan və oyun yazarı Vittorio Alfieri, söz sənətinin bütün gücünü tiranlara qarşı istifadə etdi və azadlığı böyük bir coşğunluqla ucaltdı.

Qraf Karlo Gotsi

Qraf Karlo Gotsi (d. 13 Dekabr 1720, Venesiya - ö. 4 Aprel 1806, Venesiya, İtaliya) Pyetro Chiari və Karlo Goldoninin gətirdiyi yeniliklərə qarşı ənənəvi “commedia dellarte”nin inadla müdafiə edirdi. Əsərləri, İtaliyada olduğu qədər digər Avropa ölkələrində də bir çox teatr və musiqi yaradıcılığına ilham mənbəyi olmuşdu. Xəyalpərəst və tənqidçi olan Gotsi bütün həyatı boyu dövrünün cəmiyyətini və mədəniyyətini tənqid etdi; Ən şiddətli hücumlarının hədəfi, Pyetro Chiarinin gözü yaşlı teatri, Goldoninin realist komediyası oldu. 1761-1765-ci illər arasında oynanan on teatr nağılı (fiaba) böyük maraq doğurdu. Bu nağıllarda fəvqəlliklə o zamanın məşhur əsərlərinə satirik münasibət sintez şəkilindədir. Qotsi, "Memorie Inutili" adlı kitabında da göründüyü kimi, insana dərhal təsir edən bir karikatura ustalığına malik idi.

Adlı-sanlı, amma yoxsul bir ailədən gələn Qotsi, Gasparo Qotsinin qardaşı idi. Bir müddət hərbi xidmət etdikdən sonra 1744-də Venesiyaya qayıdıb satirik şeirlər və müxtəlif esselər yazdı. Bu arada İtalyan ədəbiyyatını xarici təsirlərdən qorumağı hədəfləyən mühafizəkar Granelleschi Akademiyasına iştirak edirdi. Məqsədi, ənənəvi commedia dellarteyi canlandırmaq idi. Əvvəl satirik şeiri “La tartana degli influsside” (1747), sonra da ekzotik bir commedia dellarte oyunu olan “Üç Portağalın Məhəbbəti” (1761) əsəri ilə Goldoniyə qarşı çıxırdı. Oyunda Goldoniyi sehrbaz, Pyetro Chiariyi isə pis bir pəri kimi göstərirdi.

Qotsi, bu tamaşanın böyük uğur qazanmasından sonra doqquz fiaba (fantastik oyun; Lüğəti mənası "nağıl") daha yazdı. Bu fiabalarında, kukla tamaşalarını, Şərq hekayələrini, populyar təmsilləri, nağılları və Tirso de Molina, Caldron de la Barca, Migel de Cervantes kimi İspan oyun yazıçılarının yaradıcılığını əsas götürmüşdü. İçlərində ən əhəmiyyətliləri, 1762-də oynanan "Maral Olan Kral", 1762-də oynanan Turandot, 1762-də oynanan "İlan Qadın" və 1765-də oynanan "Kiçik Yaşıl Quş" əsərləridir.

İtaliyada bir müddət çox sevilən bu fiabalar, digər Avropa ölkələrində, xüsusilə də 1777-78-ci illərdə dərc olunduqları Almaniyada daha qalıcı bir təsir yaratdı. Höte, Şiller, Lessinq və Şlegel həmin əsərlərdən tərifləyərək bəhs ediblər. Şiller Turandotu ciddi bir oyuna çevirmiş, Şlegel də Qotsiyi Şekspir ilə müqayisə etmişdi. Sonradan Turandot, Ferruccio Busoni və Giacomo Puccininin operalarına, "Üç portağalın məhəbbəti" isə Sergey Prokofyevin 1921-də oynanan Üç Portağala Məhəbbət (1919) adlı operasına ilham mənbəyi olmuşdur.

Qotsi həmçinin, "Memorie inutili" (1797; Faydasız Xatirələr) adlı bir tərcümeyihal yazmışdır.

Məşhur İtaliya dramaturqu Karlo Qoldoni 25 fevral 1707-ci ildə anadan olub. İtaliya teatrında apardığı islahatlarla məşhur olub. Maarifçilik ideyaları Qoldoni dramaturgiyasında əsas yer tutur. 267 pyes yazıb. «İki ağanın bir nökrü», «Mehmanxana sahibəsi» pyesləri Azərbaycan Milli Dram teatrında da tamaşaya qoyulub. Qoldoninin «Girkana Culfada», «Girkana İsfahanda», «Fars gəlini» kimi tragikomediyaları da var. İtalyada Karlo Qoldoninin dramaturgiyası yeni aktyor sənətinin yaranması və inkişafı üçün zəmin yaratmaqdan əlavə, həmçinin İtalyan dramaturgiyasında yeni və ciddi janrların yaranmasına imkanlar yaratdı. Karlo Goldoni 25 Fevral 1707-ci ildə Venesiyada anadan olub. Bir tərəfdən teatr ilə məşğul olarkən, digər tərəfdən vəkillik peşəsinə davam edib. Komediylarında qəhrəmanlarını gündəlik həyatın içindən seçirdi.

"Commedia dellarte" oyunlarındakı maskalı, ənənəvi tiplərin yerinə daha realist obrazlar; Zəif quruluşlu, çox vaxt təkrarlamalarla dolu quraşdırmanı yerinə, sıx toxunmuş hadisə hörgüləri və sonu əvvəlcədən söylənilən farsın yerinə də şən və öz-özünə inkişafa açıq hava gətirmişdir. Bu yeniliklər səbəbilə Goldoni, İtalyan realist komediyanın banisi sayılır.

Bir həkimin oğlu olan Goldoni teatrla maraqlanmağa kiçik yaşda atasının kitabxanasındakı komediyaları oxuyaraq başladı. 1721-də Riminide təhsil aldığı məktəbi tərk edərək səyyar bir teatr kompaniyasına üzv olub. Daha sonra Paviadaki papalığa aid məktəbdə təhsilini davam etdirib.

Molyeri oxumaq üçün Fransız dilini öyrənir. Pavia Universitetində həvəssiz hüquq oxumağa başladı. Venesiya (1731-33) və Pizada (1744-48) vəkillik etməsinə və diplomatik vəzifələrdə işləsə də, bütün marağı və həvəsi Venesiyadakı San Samuel teatri üçün yazdığı oyunlara yönəlmişdi.

İlk oyunlarında üslubunun hələ aydınlaşmamış olmasına, qədim və yeni üslublar arasında gedib gəlməsinə baxmayaraq, Samuel Richardsonın romanı əsasında hazırladığı La Pamela (1750) kimi ciddi oyunlarında, maskalı xarakterləri tamamilə aradan qaldırdı.

1750-51 mövsümündə, çalışdığı teatri başqa şirkətlərin rəqabətindən qorumaq üçün 16 yeni komediya yazacağını açıqlayır. Bunlardan Venesiya ləhcəsiylə yazdığı, "Sözcəzdirlər", "commedia dell'arte" janrındakı "Yalançı" və bir İtalyan komediyası olan "Həqiqi dost" əsərləri Goldoninin ən uğurlu yaradıcılıq nümunələri arasındadır. Goldoni 1753-dən 1762-yə qədər San Luka Teatri üçün oyunlar yazmış, Commedia dell'arte tərzindən sürətlə uzaqlaşdığı bu dövrün əhəmiyyətli əsərləri arasında "Mehmanxana sahibəsi" də var.

Goldoni, 1762-ci ildə Comedi -Italienne-iyi idarə etmək üçün, Venesiyadan ayrılıb Parisə gedir. Burada yazdığı Fransızca oyunlarını sonradan Venesiya tamaşaçısı üçün yenidən qələmə almışdır.

Fransızca LEVENTAIL (1763) adı ilə yazdığı "Yelpik" (1764) ən uğurlu tamaşaları arasında xüsusi yer tutur.

Goldoni, Versaldakı şahzadələrə İtalyanca öyrətmək üçün, 1764-də dramaturgiyanı buraxmış, 1783-də Memoires (1787) – "Xatirələr" adlı məşhur əsərini yazmağa başladı. Fransız İnqilabından sonra, ona verilən təqaüd kəsilmiş, bir neçə il sonra da 6 Fevral 1793-cü il tarixində Parisdə yoxsulluq içində ölmüşdür.